

De catalogus als bron

■ Otakar Máčel

Voor het dateren en toeschrijven van voorwerpen van kunstnijverheid en industrieel design zijn er verschillende mogelijkheden. Een ervan is het gebruik van fabriekscatalogi. Zo'n catalogus kan immers heel wat informatie bieden: naam van de fabrikant, plaats van de fabricage, maten van het object en de materiaalbeschrijving, de prijs, soms ook de naam van de ontwerper. Bovendien is zo'n catalogus bijna altijd gedateerd, ook al is het vaak gecodeerd aangegeven. Ook verkoopfolders kunnen zulke gegevens bevatten, maar de gegevens zijn daar doorgaans beperkter van aard.

Maar soms zit er een addertje onder het gras. Begin jaren zeventig bedacht mijn collega Gerrit Oorthuys, aan de toen nog afdeling bouwkunde van de Technische Hogeschool in Delft, dat wij een tentoonstelling van de vooroorlogse stalenbuisenstoelen zouden gaan maken. Wij zaten immers in Delft bij de leerstoel architectuurgeschiedenis. Het onderwerp was toen nog onbekend, en zoals mijn collega zei, ieder zichzelf respecterende moderne architect had voor de oorlog ten minste één buismeubel ontworpen.

Tijdens het bijeenbrengen van de stoelen en verzamelen van informatie voor de tentoonstelling hadden wij het geluk dat een aantal ontwerpers of hun familieleden nog in leven waren, want wij wisten van de buisenstoelen toen niet veel. De tentoonstelling, die uiteindelijk in 1975 tot stand kwam en in het Museum Prinsenhof in Delft werd gehouden, was een succes. Zij werd daarna nog in het Frans Hals Museum in Haarlem en in Haus Lange in Krefeld gehouden.¹ Dat nam niet weg dat in onze catalogus wat fouten waren geslopen, en dat wij het ontstaan van het meest markante ontwerp uit het interbellum – de achterpootloze stoel – niet eenduidig konden toeschrijven. De stoelen zonder achterpoten van Nederlanders als Gispen, Schuitema, Rietveld of Alons konden makkelijk aan hun auteurs toegeschreven worden, maar zij hadden het principe niet bedacht, zij pasten het alleen toe. Uit de herinneringen van tijdgenoten en uit de literatuur kwamen twee namen naar voren: de Nederlander Mart Stam en de Hongaar Marcel Breuer. In de Angelsaksische wereld was Breuer favoriet, in

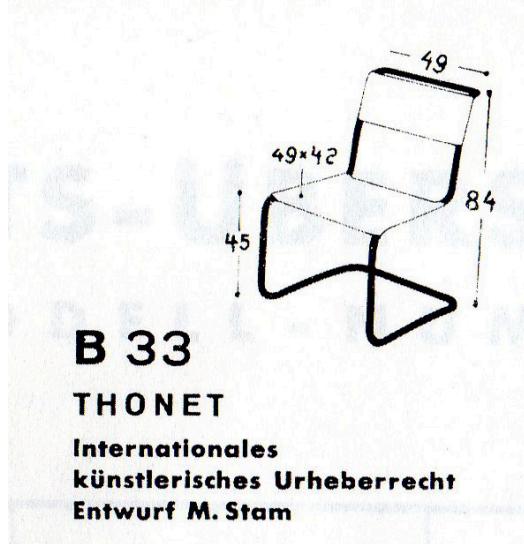
Nederland en Duitsland Stam, althans in algemene zin. Stam leefde toen nog, maar was in Zwitserland onvindbaar. Breuer was in de Verenigde Staten ook niet makkelijk te bereiken en zijn antwoord was voorspelbaar – hij beschouwde zichzelf als auteur.² De Nederlandse fabriekscatalogi van voor de oorlog vermeldden de naam van Stam niet, noch die van Breuer. De enkele Thonet-catalogi die wij konden vinden noemden tot 1932 Marcel Breuer als auteur, in 1932 geen auteurs (catalogus 3206), vanaf 1933 Mart Stam, en voor stoelen met armleuningen Anton Lorenz. Dus daar werd je niet wijzer van (afbeelding 1-4).

Zes jaar later, bij onze volgende publicatie over het buismeubel bij Walther König in Keulen,³ konden wij het raadsel verklaren. Niet door de informatie uit de meubelcatalogi, maar dankzij andere bronnen, zoals de procesverslagen over de auteursrechten van de achterpootloze stoel (1929-1932). Nog later, tijdens het onderzoek met Werner Möller in het Lorenz-archief in het Vitra Design Museum, kwam meer achtergrondinformatie naar voren, die voor de interpretatie van de catalogusgegevens van Thonet nodig bleek te zijn.

De wisselende toeschrijving van de stoelen in de vooroorlogse Thonet-catalogi levert tot en met vandaag verwarring, zelfs in museumkringen. Dat is ook niet verbazingwekkend, daar deze geschiedenis nogal gecompliceerd is. Hier moet ik echter vol-

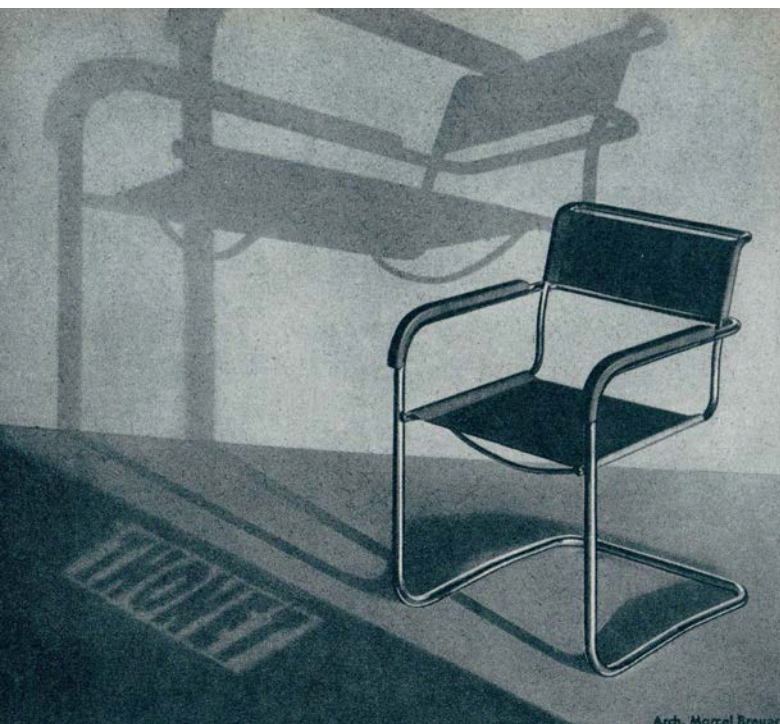
Afbeelding 1 Marcel Breuer B33 (tot 1932).

Afbeelding 2 Marcel Breuer B33 (na 1932).

Afbeelding 4 Marcel Breuer B34 (na 1932).

Afbeelding 3 Marcel Breuer B34 (tot 1932).

staan met enkele feiten: Mart Stam heeft in 1927 in zijn modelwoning Am Weißenhof in Stuttgart een rechthoekige stoel zonder achterpoten gepresenteerd (afbeelding 5). De ondernemer Anton Lorenz kreeg van hem de licentie en ging in 1929 de stoel in zijn bedrijf Desta produceren. Marcel Breuer heeft in 1928 ook een rechthoekige achterpootloze stoel voor de firma Thonet getekend, die deze ook in 1929 in productie nam (afbeelding 6). Het kwam tot een rechtszaak, en in juni 1932 heeft het Reichsgericht in Berlijn het auteursrecht (künstlerisches Urheberrecht) aan Stam toegekend. Beide firma's hebben dus tot 1932 in hun catalogi de vergelijkbare stoelen verkocht, die Desta aan Stam toeschreef en Thonet aan Breuer. Na het proces veranderde de situatie grondig. Omdat het het auteursrecht betrof, en niet de specifieke vormgeving van één stoel maar het principe van de kubische achterpootloze stoel, was de firma Thonet verplicht in haar catalogi de ontwerpen van Breuer als die van Stam te vermelden. Bovendien stopte Lorenz met de productie van stoelen en liet hij het assortiment van zijn firma in onderlicentie bij Thonet produceren. Nadat de modellen van Desta in de Thonet-catalogi waren opgenomen stonden de stoelen van de gebroeders Luckhardt of die van Erich Mendelsohn – die in de Desta-catalogi nog onder eigen naam stonden – nu onder naam van Lorenz. Dat was het gevolg van de overeenkomst tussen Lorenz en Thonet; Lorenz moest dan zelf voor de uitbetaling aan zijn eigen ontwerpers zorgen, ook aan Stam. Dit heeft niets meer met auteurschap te maken, al zou je dat op grond van de vermelding in de catalogus denken, maar dit was alleen het gevolg van een zakelijke overeenkomst. Maar hoe zit het met Stam en Breuer? Uit verschillende bronnen blijkt dat Stam als eerste zo'n stoel ontworpen heeft. Wat de toeschrijving van de afzonderlijke ontwerpen in de catalogi betreft kan men

Afbeelding 5 Mart Stam (1927).

Afbeelding 6 Marcel Breuer (1928).

het volgende stellen: bij de ontwerpen van Breuer is het zeker dat wat wordt toegeschreven aan Breuer in de Thonet-catalogi tot en met 1932 ook klopt, ongeacht de 'hoeveelheid' inspiratie die hij bij Stam opdeed. Omgekeerd is het niet zo zeker. Mart Stam heeft na de stoelen voor zijn modelwoning in Stuttgart nauwelijks iets ontworpen wat ook uitgevoerd werd.⁵ Het was de zakenman Lorenz die ervoor zorgde dat op de tekentafel van Desta de variaties op Stams oorspronkelijke ontwerp werden bedacht, die je in de handel kon brengen. Wel onder naam van Stam. Het model St 12 benaderde het meest het oorspronkelijke ontwerp van Stam (afbeelding 7). Om dezelfde redenen werden ook patenten bedacht en aangevraagd op naam van Stam, simpelweg om de concurrentie op afstand te houden. Conclusie: je moet iets weten van de achtergrondgeschiedenis van het ontwerp en de productie van een stoel om de toeschrijving in zo'n catalogus op waarde te kunnen schatten.

Tot zover de toeschrijving van het auteurschap. Maar uit de archieven kwam nog meer leuks te voorschijn. De maten van de meubels in de catalogi zijn bij de toeschrijving en datering van belang. Als rechtgeaarde kunsthistorici hebben wij voor de identificatie de maten van stoelen in de tentoonstelling vergeleken met de gegevens in de catalogus. Het klopte bijna nooit. De verschillen waren soms heel klein, maar dat kon te maken hebben met de nauwkeurigheid van het meten. Grotere verschillen zouden op een plagiaat kunnen duiden, maar niet per se, want de fabrikanten stellen in de catalogi dat afwijkingen van de aangegeven maten altijd mogelijk zijn. Een datering van de ontwikkelingen van een model door de maatveranderingen is bijna niet mogelijk, althans niet via de catalogusgegevens.

Afbeelding 8 Marcel Breuer B35 (1929-1931).

Afbeelding 7 Desta St12 (1929).

Bovendien heeft Anton Lorenz, die tussen 1933 en 1935 bij Thonet de auteursrechten bewaakte, in 1935 aan Stam geschreven dat hij ontdekt had dat de firma Thonet het met de maten niet zo nauw nam. Als een productielijn op zijn einde liep, namen de medewerkers de laatste stoel van de productie en stelden de nieuwe productielijn in op die afmetingen. De maten werden in de catalogus niet veranderd. Zo werden de afwijkingen die door slijtage in de productielijn waren ontstaan steeds meegenomen. In de catalogi bleven steeds dezelfde maten afgedrukt. Men kan aannemen dat andere firma's een vergelijkbare werkwijze hanteerden. Niet alleen dezelfde maten werden in de catalogi steeds meegenomen, maar ook de afbeeldingen. Ooit waren wij heel trots als wij door een vergelijking met de afbeelding in een catalogus een stoel konden identificeren. Maar later bleek dat de bedrijven steeds dezelfde clichés voor de catalogi gebruikten en dat eventuele veranderingen of aanpassingen van een model niet altijd afgebeeld werden. Zodoende kun je de aanpassingen of veranderingen van hetzelfde model en daarmee de stoel niet precies dateren.

Een goed voorbeeld is de Thonet-fauteuil B35 van Marcel Breuer, die nog steeds wordt geproduceerd. De stoel, die voor het eerst op de Werkbund-tent-

Afbeelding 9 Marcel Breuer (1931).

Afbeelding 10 Marcel Breuer (na 1931).

Afbeelding 11 Marcel Breuer (na 1931).

toonstelling in Parijs in 1930 werd getoond, is in de catalogi van 1930 tot en met 1935 steeds in de eerste versie van 1930 afgebeeld, terwijl de noodzakelijke dwarsverbinding aan de achterzijde drie keer werd veranderd. Het is een detail en het komt niet vaak voor, maar honderd procent zekerheid is er bij een identificatie niet (afbeelding 8-11).

Dit betoog betekent niet dat alle meubelcatalogi onbetrouwbaar zijn. Het vraagstuk van het auteurschap bij de Thonet-catalogi is uitzonderlijk. De onzekerheid over maten en afbeeldingen komt waarschijnlijk vaker voor. En er is nog iets. Meubelbedrijven, ook die machinaal seriematig produceerden, maakten weleens voor een klant een afwijkend model, dat niet in een catalogus voorkomt. Dan is de identificatie echt moeilijk.

Otakar Máčel
Architectuurhistoricus
Technische Universiteit Delft
o.macel@tudelft.nl

Noten

¹ J. van Geest, O. Máčel, G. Oorthuys, *Metalen Buisstoelen 1925-1940*, catalogus tentoonstelling Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Frans Halsmuseum De Hallen, Amsterdam 1975.

² Dat bleek ook later uit een gesprek met Christopher Wilk in 1979. Chr. Wilk, *Marcel Breuer. Furniture and Interiors*, catalogus Museum of Modern Art, New York 1981, p. 71.

³ J. van Geest, O. Máčel, *Stühle aus Stahl. Metallmöbel 1925-1940*, Köln 1980.

⁴ Zie O. Máčel, *Der Freischwinger. Vom Avantgardeentwurf zur Ware*, dissertatie TU Delft, 1992, pp. 21-38, en W. Möller, O. Máčel, *Ein Stuhl macht Geschichte*, München 1992.

⁵ O. Máčel, 'De merkwaardige geschiedenis van de stoel van Stam' (<https://www.archined.nl/2016/03/de-stoel-van-stam>).